
Waarden en geschiedenis

Ongelijkheid is het probleem niet

door Martin van Hees en Marcel Wissenburg

Eind 2021 verscheen bij uitgeverij Gompel&Svacina de bundel *Verschil moet er zijn*, onder redactie van Fleur de Beaufort, Patrick van Schie en Marcel Wissenburg. In deze bundel onderzoeken 12 auteurs of en zo ja in welke zin ongelijkheid op diverse beleidsterreinen (vanuit liberaal perspectief) een probleem is, en wat het liberale antwoord op al dan niet terechte bezwaren tegen ongelijkheid zou kunnen zijn. Leidraad voor die deelstudies is een door Martin van Hees en Marcel Wissenburg geschreven theoretisch kader. Onderstaand artikel is gebaseerd op

een selectie van de meest saillante, en vooral meest praktisch inzetbare, fragmenten uit dat kader. De kernboodschap: in veel politieke debatten is ongelijkheid hooguit een indicator van een mogelijk probleem, en dan meestal ook nog eens een probleem dat niets met ongelijkheid *an sich* te maken heeft.

Gelijkheid, ongelijkheid, diversiteit

Vraag een willekeurige krantenlezer wat (naast actuele crises zoals de COVID-19-pandemie en de oorlog in Oekraïne) de meest urgente vraagstukken van het afgelopen decennium zijn, en de kans is groot dat de toename van sociale en economi-

sche ongelijkheden wordt genoemd. De Piketty-opwinding mag dan al enige tijd over haar hoogtepunt zijn, de bezorgdheid en verontwaardiging over ongelijkheid zijn nog altijd groot en een terugkerend onderdeel van het politieke debat, ook in Nederland. COVID-19 heeft dit niet veranderd. Integendeel, de pandemie heeft de zorgen over toenemende ongelijkheid alleen maar vergroot. Of het nu gaat om inkomens, vermogens, geluk, scholing, levensverwachting, arbeidskansen of gezondheid: het staat voor velen vast dat de maatschappelijke verschillen te groot zijn.

De retoriek die daarbij vaak wordt gehanteerd, suggereert dat het vijf voor twaalf is. De veronderstelling dat het steeds dezelfde groepen burgers zijn die aan het kortste dan wel langste eind trekken – noem het de aanname van ‘gelijke ongelijkheden’ – creëert het beeld van een samenleving met duidelijke ‘winnaars’ (gelukkige, gezonde, hoogopgeleide, autonome, vermogende en goed verdienende burgers) en ‘verliezers’ (de minder gezond levende, lager geschoolde, kwetsbare, minder verdienende en weinig kapitaalcrachtige burgers). Voeg daarbij de veronderstelling dat de eerste groep steeds kleiner wordt en de tweede steeds groter – Marx *revisited* – en dan is er extra reden om ons zorgen te maken: als we niet ingrijpen staan we, zo is de suggestie, aan de vooravond van een sociale Apocalyps.

Een dergelijk alarmisme is niet alleen gevaarlijk, maar ook onnodig. De ondergang van het democratische Westen is wel vaker uitgeroepen, en de schets van een nieuw ‘*Verelendungsprozess*’ is eerder een karikatuur dan een adequate beschrijving van so-

ciale en economische ontwikkelingen. Maar dat betekent niet dat we onbezorgd achterover kunnen leunen. Als een onderwerp hoog op de politieke agenda staat, terecht of niet, dan moeten we nadenken over de vraag welke positie we daarbij innemen. Relativeren of simpelweg wegwuiven is in de regel niet de beste reactie op zorgen van anderen. De vraag hoe liberalen inhoudelijk denken over reële of potentiële sociale, culturele of economische ongelijkheden, en welke politieke betekenis zij aan die stellingname moeten verbinden, heeft een grote actualiteit.

Die actualiteit wordt versterkt door de vaak verhitte discussies over diversiteit, inclusiviteit en identiteitspolitiek. De noodzaak om de diversiteit op de werkvloer, in de politiek en in de media te vergroten, is voor velen evident. Maar wat betekent dat streven precies en hoe ver gaan we hierin? Is het een kwestie van bewustwording, maar moeten we waken voor van boven opgelegde maatregelen? Mogen we vacaturestops voor mannen invoeren, of heeft het College voor de Rechten van de Mens gelijk in zijn oordeel dat de Technische Universiteit Eindhoven hierin te ver ging? Ook bij het identiteitsdenken kunnen we ons afvragen hoe ver we daarmee willen gaan. Moeten overheidsinstanties in hun communicatie mannelijke en vrouwelijke persoonlijke voornaamwoorden vermijden? En is de financiering van het bijzonder onderwijs niet ook een vorm van identiteitspolitiek?

Op het eerste gezicht lijkt de roep om diversiteit en inclusiviteit haaks te staan op het gelijkheidsideaal. Meer diversiteit betekent immers meer ongelijkheid. Maar die intuïtie bedriegt ons. Het streven naar (culturele,

religieuze of sociaaleconomische) diversiteit en inclusiviteit is juist een manifestatie van het streven naar meer gelijkheid (Fukuyama 2020). De gedachte is dat een gebrek aan diversiteit laat zien dat sommige groepen minder kansen of mogelijkheden hebben. Als een bedrijf geen vrouwen in topposities aanstelt of migranten minder kans hebben om toegelaten te worden tot een opleiding, betekent dit dat er geen gelijkheid van kansen is tussen mannen en vrouwen of tussen migranten en autochtonen. Het is die ongelijkheid die het streven naar diversiteit moreel gewicht verleent.

Ook identiteitspolitiek en zelfs het daarin gehanteerde ‘verschildenken’ berust op het streven naar gelijkheid. De verdedigers van oecumenische decembermarkten en roetveegpieten doen dat – impliciet of expliciet – vanuit een gelijkheidsideaal dat door de meeste liberalen wordt onderschreven. Het gaat daarbij om de strijd tegen vormen van culturele uitbuiting en dominantie en om respect voor van de hoofdnorm afwijkende culturele identiteiten: gelijke ‘erkenning’ is de inzet. Die roep om erkenning is een vraag om onontdekte discriminatie, vooroordelen, bias en irrelevante ongelijke behandeling aan de orde te stellen. En dat is voor elke liberaal een belangrijke opdracht. De discussies gaan dan ook niet zozeer over de vraag of discriminatie wel of niet acceptabel is, maar wanneer er sprake is van discriminatie of van gebrek aan erkenning (of eigenlijk: respect). Is het gebruik van de term ‘Gouden Eeuw’ een uiting van koloniaal denken? Is het luiden van de klokken op zondagmorgen een ontoelaatbare uiting van de vermeende superioriteit van het christelijke geloof? Mag de docent maatschappijleer in de klas kritisch

zijn over een politieke partij? Wanneer kunnen we al dan niet bewuste bevestigingen van vooroordelen te lijf gaan, en wanneer schenden we daarmee de vrijheid van geweten of van meningsuiting?

Wanneer we nadenken over het belang van gelijkheid, zien we snel in dat niemand gelooft dat elke vorm van gelijkheid altijd wenselijk is. Op zijn best kunnen we zeggen dat sommige vormen van gelijkheid soms nastrevenswaardig zijn. Wanneer wordt getwist over de wenselijkheid van gelijkheid, over voor of tegen, gaat het altijd om de waarde van gelijkheid van iets. Maar om wat precies? Is er een ongelijke verdeling van vermogens waar wat aan moet worden gedaan? Worden de lasten die volgen uit of samenhangen met beleidsmaatregelen wel eerlijk verdeeld? Is het een probleem als jongeren niet dezelfde kansen hebben als hun ouders hebben gehad? Verschillende antwoorden zijn op deze vragen mogelijk en een deel van het politieke debat gaat dan ook over de vraag wat we meer gelijk willen verdelen. En zelfs als er consensus is over wat we gelijk willen verdelen – rechten, inkomens, vermogen, kansen en lasten zijn slechts enkele kandidaten – gaat het niet om de gelijke verdeling op zich. Gelijkheid wordt immers ook gerealiseerd in een dystopie waarin niemand het inkomen of vermogen heeft om een menswaardig bestaan te leiden en waarin ieders rechten worden geschonden. Ook de meest enthousiaste politieke pleitbezorger van gelijkheid zal niet ijveren voor zo’n radicaal gelijke en tegelijk radicaal onleefbare samenleving – sommige gelijkheden zijn meer wenselijk dan andere.

Vrijheid, autonomie en ontplooiing

Hoe past gelijkheid in de liberale waar-

dencanon? Dat verhaal begint bij vrijheid. Voor een liberaal zijn vrijheid en autonomie noodzakelijke voorwaarden voor een rechtvaardige samenleving en een levenswaardig leven. Vrijheid begrijpen we als de afwezigheid van door anderen opgeworpen drempels voor ons handelen. Onder autonomie verstaan we het vermogen van het individu keuzes te maken. Zonder vrijheid heeft autonomie geen zin; zonder autonomie heeft vrijheid geen betekenis.

Over de invulling van deze begrippen mogen liberalen het onderling binnen (ruime) marges oneens zijn, ze delen hoe dan ook wel altijd de overtuiging dat vrijheid en autonomie van fundamenteel belang zijn voor de realisatie van een andere kernwaarde: individuele ontplooiing. Vrijheid en autonomie stellen de mens in staat invulling, zin en doel te geven aan het eigen bestaan. Voor liberalen is het essentieel dat het individu een eigen identiteit kan ontwikkelen en realiseren, een *'plan of life'* kan uitvoeren, zoals de liberale filosoof John Rawls het noemde – niets is fundamenteeler dan dit verlangen (Rawls 1999). Om die ontplooiing voor elk (gelijkwaardig) individu mogelijk te maken speelt gelijkheid ondersteunende rollen, in de gedaante van rechtsgelijkheid enerzijds en kansgelijkheid anderzijds.

Wat je vervolgens met die mogelijkheid je leven naar eigen inzicht vorm te geven doet, is een tweede. Gelijk eindigen hoeft niet. Voor sommige liberalen volstaat het, het schadebeginsel van John Stuart Mill te respecteren: alleen de schade die je mogelijk toebrengt aan een ander rechtvaardigt een inperking van je vrijheid te doen wat je wilt (Mill 1969). Voor andere liberalen zijn graden van pa-

ternalisme en perfectionisme bespreekbaar, door bijvoorbeeld een individu tegen zichzelf in bescherming te nemen – denk aan het controleren van verslavende en verdovende middelen, maar ook aan embryoselectie of genetische manipulatie in het belang van het kind (De Haan e.a. 2010). Ook hier geldt dus: liberalen zijn het onderling oneens – maar wel binnen duidelijke marges. Onbespreekbaar is bijvoorbeeld het vormgeven van een mens tegen zijn of haar wil, en het dicteren van die wil (ofwel het levensplan), zoals in meer utopische politieke ideologieën wel denkbaar is. Vanuit liberaal perspectief is het vormen van een individu naar een abstract maatschappelijk ideaal, naar het 'enig juiste' levensplan, juist de meest radicale ontkenning van alles wat mens-zijn betekent. En helemaal uit den boze is een streven naar gelijkvormigheid van alle individuen.

Vijf misverstanden over (on)gelijkheid

Het politieke debat over (on)gelijkheid in een liberaal-democratische samenleving gaat in de regel niet over erkennen versus ontkennen van de waarde van gelijkheid, maar over de balans tussen, het gewicht toegekend aan, verschillende breed gedeelde waarden in verschillende contexten: de vrijheid van ondernemers in dienst te nemen wie ze geschikt achten, versus de wens ongelijkheid op de arbeidsmarkt af te dwingen, naast de vrijheid van de consument om te boycotten of *'buycotten'*; de vrijheid van godsdienst en het gelijke recht op gezondheid, ook in een pandemie, ga zo maar door.

Maar er is ook een hoop ruis op de lijn: ongelijkheid is een afkeurend label dat te pas en te onpas op echte en veronderstelde misstanden wordt geplakt. Dat leidt tot misverstan-

den, spraakverwarring, en nodeloze tegenstellingen. We benoemen hier de vijf meest voorkomende misverstanden.

1. Sociale ongelijkheden die voortkomen uit natuurlijke verschillen zijn altijd onrechtvaardig

In *A Theory of Justice* (1971), de meest invloedrijke politieke theorie van de afgelopen 50 jaar, verdedigt John Rawls vanuit een liberaal perspectief een verzorgingsstaat waarin op grote schaal herverdeling van goederen, diensten en geld plaatsvindt. Ongelijkheid, stelt Rawls, is acceptabel op voorwaarde dat dat in het voordeel van de zwaksten in de samenleving is – waar dat niet het geval is moet gecompenseerd, gecorrigeerd, herverdeeld worden. Alle verdere kwaliteiten van *A Theory of Justice* daargelaten – uiterekend deze centrale claim is, zacht gezegd, problematisch.

Rawls' theorie van rechtvaardigheid is ondenkbaar zonder de assumptie dat aangeboren ongelijkheid onverdiend is. Dat zou suggereren dat herverdeling van daarmee gewonnen voordeel altijd gerechtvaardigd is. Maar die conclusie klopt niet. Dat aangeboren natuurlijke ongelijkheden (de 'natuurlijke loterij') geen rechtvaardiging vormen van sociale of economische ongelijkheden, wil niet zeggen dat die sociale of economische ongelijkheden niet op een andere wijze gerechtvaardigd kunnen worden. Rawls zelf geeft een alternatieve rechtvaardiging: als een zekere mate van economische ongelijkheid in het voordeel is van degenen die het slechtst af zijn, dan is die ongelijkheid volgens hem te rechtvaardigen.

Het tweede principe van Rawls, het zogenaamde '*Difference Principle*', is slechts een voorbeeld van een rechtvaardiging van ongelijkheden. Een ander principe gaat veel verder en zegt dat de ongelijkheden die volgen uit de vrijemarktprincipes iedereen ten goede komen, en daarom gerechtvaardigd zijn. Niet alleen de armen zijn beter af, maar iedereen profiteert. Uiteraard is dit zogenaamde '*trickle-down*'-argument zeer omstreden – het uitgangspunt dat iedereen inderdaad beter af is als we de markt maar haar werk laten doen, wordt door velen betwist. Maar het omstreden karakter betreft de feitelijke claim die wordt gemaakt – iedereen is beter af – en niet de veronderstelling dat als iedereen inderdaad beter af zou zijn, de gevolgen van natuurlijke verschillen niet onrechtvaardig hoeven te zijn.

2. Gelijkheid is hetzelfde als 'voldoende'

Gelijkheid betreft altijd een vergelijking tussen verschillende personen. Als iemand zegt dat de economische ongelijkheid te groot is, zegt hij dat de verschillen tussen rijk en arm te groot zijn. Dat is een wezenlijk andere uitspraak dan de stelling dat er te veel armoede is, dat de minimuminkomens omhoog moeten, of dat er meer geld naar de bijstand moet. Anders gezegd, de overtuiging dat iedereen recht heeft op voldoende bestaansmiddelen, is wat anders dan het streven naar economische gelijkheid. Bij het eerste gaat het om het zeker stellen van die middelen (onderwijs, werk, huisvesting, zorg) die minimaal nodig zijn om een leven menswaardig te noemen, bij het tweede gaat het om de afstand tussen de middelen van de een en van de ander. Economische gelijkheid belangrijk vinden betekent de afstand tussen

rijk en arm kleiner willen maken, en dat is niet hetzelfde als het welvaartsniveau van een van de twee groepen willen vergroten. Wanneer we geraakt en verontwaardigd zijn door bijvoorbeeld een grote hongersnood, waar ter wereld ook, is niet de ongelijkheid of onze relatieve rijkdom de reden om die hongersnood te veroordelen. Het is het gebrek, de menonwaardige ellende op zich.

3. Het leven is een zero-sum-spel

Wat de een niet krijgt, kan de ander hebben – en als de ene groep meer geld, vermogen, kennis, of macht heeft, dan kunnen we die extra middelen overhevelen naar de groepen die minder hebben. Dit is de aanname dat het leven een *zero-sum*-spel is, en die aanname is onjuist omdat ze negeert dat een herverdeling van middelen invloed heeft op de totale hoeveelheid middelen die beschikbaar is. Bij inkomen of vermogen is een welbekend argument hiervoor het motivatieprobleem. Als een hoger inkomen of groter vermogen meer belast zal worden, zal de prikkel om dat hogere inkomen of grotere vermogen te bereiken afnemen. De marxist G.A. Cohen vond dit geen goed argument en benadrukte het belang van een egalitaire ethos (Cohen 2008). Afgezien van de weinig liberale implicaties van zijn voorstellen, miskent zijn argument dat het motivatieprobleem niet de enige reden is dat herverdeling van middelen een vermindering van de totale hoeveelheid middelen kan betekenen. Een concentratie van financiële middelen is bijvoorbeeld vaak nodig voor de investeringen en innovatie die noodzakelijk zijn voor economische groei, en zonder het vermogen van investeerders zou het economische leven er radicaal anders uitzien. Dat het leven geen *zero-sum*-spel is, is misschien nog wel duidelijker als het

gaat om andere dan economische middelen. ‘Spreiding van kennis’ betekent niet dat waar vroeger alleen de gymnasiast Cicero perfect kon vertalen en verder niemand een woord begreep van de oude Romein, nu niemand de tekst meer helemaal begrijpt maar iedereen een vage notie heeft waar het over gaat.

4. Gelijke rechten is rechtsgelijkheid is gelijkwaardigheid

Als we zeggen ‘gelijke monniken, gelijke kappen’, dan zeggen we niet dat iedereen zich in een kloostergewaad moet steken, maar we zeggen dat het irrationeel is, onlogisch, gelijke gevallen ongelijk te behandelen. Tegelijk is het net zo irrationeel ongelijke gevallen gelijk te behandelen – irrationeel en, zoals de Amerikaanse filosoof Harry Frankfurt terecht zei, volkomen respectloos (Frankfurt 2015, 78). Wat we nodig hebben aan kansen, goederen en vrijheden om een beschaafd, levenswaardig bestaan te leiden – dat verschilt van mens tot mens. Wie geeft om individuele identiteit, om de ontplooiing en zelfrealisatie van het individu, moet logischerwijze om ieders zelfrealisatie evenveel geven – vrij naar John Rawls: de liberale visie op rechtsgelijkheid impliceert maximalisatie van individuele kansen voor zover dat verenigbaar is met een gelijk pakket kansen voor anderen (Rawls 1999). Maar tegelijk betekent dat niet dat ieder individu precies hetzelfde toekomt.

Met andere woorden: we moeten rechtsgelijkheid, een grote waarde, niet verwarren met gelijke rechten. Rechtsgelijkheid betekent gelijke toegang tot en gelijke bescherming door het rechtssysteem, het betekent niet dat we allemaal hetzelfde recht op dezelfde dingen hebben. Voor een liberaal, die om zelfrealisatie geeft, staat maximalisatie

van de individuele vrijheid daartoe, en daarom ook maximalisatie van de kansen daarop, voorop.

Rechtsgelijkheid moeten we ook niet met gelijkwaardigheid verwarren. Wanneer we het begrip gelijkwaardigheid inzetten, doen we dat in een context waarin we onze waardering voor een ander uitspreken, ons respect. Maar we waarderen niet ieder mens gelijk, kunnen dat niet en willen dat ook niet – Charles Manson, Adolf Hitler, Attila de Hun en Qin Shi Huangdi (de eerste keizer van China) zullen nooit hetzelfde respect verdienen als Epictetus, Mozart, Goya en de man of vrouw die iedere morgen het kantoor schoonmaakt. Spreken over menselijke gelijkwaardigheid betekent niet dat we geloven dat elk mens gelijk respect verdient maar, om een aartsvader van het liberalisme, Immanuel Kant, te parafaseren: we kennen daarmee elk mens het gelijke vermogen toe, tussen goed en kwaad te onderscheiden, verantwoordelijkheid te nemen, en weloverwogen een levenspad uit te kiezen. Wat we doen met dat vermogen, bepaalt of en hoeveel respect we verdienen.

5. Respect voor diversiteit impliceert identiteitspolitiek

Vraagstukken rond (on)gelijkheid, multiculturalisme en identiteit zijn voor liberalen nooit eenvoudig. Liberalen positioneren zich in een grijs veld tussen twee uitersten, zwart en wit. Aan het ene uiterste staat de stereotypische nihilist. Voor de nihilist heeft alles een prijs: afstemming van individuele voorkeuren, of het nu om goederen, rechten, kansen of levensstijlen gaat, vindt zo neutraal mogelijk plaats via een vrije markt voor vraag en aanbod. Aan het andere uiterste staat de even stereotypische conservatief, voor wie vrijheid

alleen in verbondenheid kan bestaan. Zonder een sterk fundament van gedeelde normen en waarden, zonder grenzen aan diversiteit, anomie en vrijblijvendheid, is duurzame sociale coöperatie onbestaanbaar. Zonder een stabiel cultureel en moreel milieu dat eerder organisch evolueert dan kunstmatig wordt gestuurd, ontbreekt de vertrouwensbasis die het een individu mogelijk maakt zichzelf optimaal te verwerklijken. Nihilisme en conservatisme zijn uitersten om te vermijden: het liberalisme zou enerzijds in zelfontkenning geraken als het de vermarkting van alles, tot lijf, leven en vrijheid toe, omarmde; anderzijds evolueert een cultuur of samenleving alleen als ze radicaal uitgedaagd wordt door nieuwe 'vormen en gedachten'. De uitersten zijn onwenselijk en in pure vorm ook onverenigbaar. Liberalen zullen tussen beide in moeten laveren en steeds opnieuw een evenwicht moeten zoeken.

In 1999 gooide de liberale feministe Susan Moller Okin de ruiten van een heilig huisje in door de vraag te stellen of multiculturalisme slecht voor vrouwen is: versterk je met het omarmen van multiculturalisme niet juist de uitsluiting en discriminatie van vrouwen (Moller Okin 1999)? In de loop van het debat dat hierop volgde, en dat steeds nieuwe vraagtekens bij voorkeursbehandeling opriep, werd dezelfde vraag gesteld voor kinderen, dieren, invaliden, laagopgeleiden, de armen en de onderdrukten. Het antwoord is teleurstellend subtiel, zelfs als het gaat om correctie van onverdiende achterstanden: het hangt ervan af. Doorslaggevend, in elk geval vanuit een liberaal perspectief, is of het bieden van een speciale status met speciale rechten en vrijheden voor een groep bijdraagt aan de emancipatie van het individu. Een speciale status voor een

groep valt alleen te verdedigen als het tot de opheffing van de noodzaak voor speciale behandeling leidt, hoewel het ook dan nog geen automatisme is (Barry 2000).

Wederom: als de roep om ‘erkenning’ van diversiteit de vraag is om onontdekte discriminatie, vooroordelen, bias en irrelevante ongelijke behandeling aan de orde te stellen, dan zullen liberalen die oproep van harte onderschrijven. Als deze echter betekent dat je niet kritisch mag zijn over afwijkende identiteiten wanneer anderen zich daardoor gekwetst voelen, dan wijst de liberaal de oproep af.

Vuistregels

We kunnen uit het voorgaande een reeks eenvoudige, praktische vuistregels voor en over liberale gelijkheid afleiden:

Vuistregel 1: Gelijkheid is geen zelfstandige waarde maar moet altijd worden gezien in relatie tot andere liberale kernwaarden: ze wordt moreel relevant gevonden voor zover ze (a) noodzakelijk is voor rechtvaardigheid, of (b) instrumenteel van belang is voor de stabiliteit en cohesie van de samenleving.

Vuistregel 2: De beoordeling van ongelijkheden moet niet uitsluitend afhangen van de gevolgen van die ongelijkheden maar ook van de oorzaken ervan.

Vuistregel 3: Ongelijkheden zijn indicatoren van mogelijk onrecht in plaats van manifestaties van feitelijk onrecht.

Vuistregel 4: Daar waar herverdeling van middelen wenselijk is, is het van cruciaal belang vast te stellen of de voordelen wel opwegen tegen de nadelen. Het leven is geen *zero-*

sum-spel, en de herverdeling moet er niet toe leiden dat we uiteindelijk allemaal slechter af zijn.

Vuistregel 5: Rechtsgelijkheid, als gelijke toegang tot het rechtssysteem, is een noodzakelijke voorwaarde voor rechtvaardigheid.

Vuistregel 6: In een liberaal perspectief zal het pakket kansen dat een rechtssysteem biedt, gericht zijn op de bescherming van vrijheid en autonomie die noodzakelijk is voor de zelfrealisatie van ieder individu.

Vuistregel 7: Liberaal burgerschap verlangt een gelijk recht op rechten, geen recht op gelijke uitkomsten.

Vuistregel 8: Sociaal-culturele diversiteit staat in dienst van zelfontplooiing, niet van het creëren van tegenstellingen tussen groepen.

Vuistregel 9. Geen identiteitsvormende groep staat boven of buiten de wet, en aan lidmaatschap van een bijzondere sociaal-culturele groep moet ook de vrijheid van vertrek daaruit verbonden zijn.

Vuistregel 10: Respect voor sociaal-culturele diversiteit en daaraan ontleende identiteit uit zich in erkenning, niet noodzakelijk in actieve ondersteuning.

Gelijkheid, kunnen we ietwat *gratuit* vaststellen, is voor liberalen geen simpel, rechtlijnig begrip. Het is veelzijdig, veelkleurig, makkelijk te verwarren met andere idealen (vaak is het zelfs geen ideaal), en niet in dogmatische universele geboden te vangen. Ongelijkheid zien betekent niet automatisch onrecht zien; elk ‘verschil’ vraagt om een genuanceerd oor-

deel, want niet elke ongelijkheid is een probleem, en niet elke gelijkheid is een zegen.

Wie zich op dit moment de klassieke vraag van Woody Allen stelt ‘ja, maar kun je er ook koffie mee zetten?’ oftewel ‘leuk, maar wat kunnen we hiermee in de praktijk?’ hoeven we niet teleur te stellen. De deelstudies in *Vershil moet er zijn* bieden zeer concrete liberale visies op (on)gelijkheid op een groot aantal beleidsterreinen. Mark van de Velde bespreekt in een hoofdstuk financiële (on)gelijkheid en herverdeling van inkomen, in een tweede ongelijkheid tussen generaties. Alies Struijs bespreekt zorg en gezondheid, Maartje Schulz kansengelijkheid in het primair en secundair onderwijs, terwijl Caspar van den Berg en Josse de Voogd kansenongelijkheid tussen stad en land aan de hand van regionale verschillen in het onderwijs bestuderen. Fleur de Beaufort reflecteert op de ongelijkheid tussen seksen en gender, Boudewijn Bouckaert op het identiteitsprobleem, met op de achtergrond identiteitspolitiek en *cancel culture*. Patrick van Schie bespreekt ongelijkheid in de liberale democratie: de verschillende manieren waarop burgers ongelijke toegang tot de macht hebben en zich uitgesloten voelen. Sebastiano Bavetta onderzoekt hoe percepties van kansenongelijkheid in Europa een rol spelen in het beschermen en/of verder uitbouwen van de Europese Unie. En *last but never least* buigt Edwin van de Haar zich over de ongelijkheid op wereldschaal.

prof.dr. M. van Hees is hoogleraar Morele en Politieke Filosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

prof.dr. M.L.J. Wissenburg is hoofdredacteur van Liberale Reflecties en hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Dit boek is te bestellen bij uitgeverij Gompel&Svacina via de link: <https://gompel-svacina.eu/product/verschil-moet-er-zijn-liberale-perspectieven-op-ongelijkheid/>.

Literatuurlijst

- Barry, B., *Culture and Equality*, Cambridge, 2000.
- Cohen, G.A., *Rescuing Justice and Equality*, Cambridge, 2008.
- Frankfurt, H.G., *On Inequality*, Princeton, 2015.
- Fukuyama, F., *Identiteit*, Amsterdam, 2020.
- De Haan, G., Benedictus, R., Van Graafeiland, R., Wissenburg, M., *Gen-ethische grensverkenningen. Een liberale benadering van ethische kwesties in de medische biotechnologie*, geschrift van de Prof.mr. B.M. TeldersStichting, Den Haag, 2010.
- Mill, J.S., *On Liberty* [1859] and *Utilitarianism* [1863], Oxford, 1969.
- Moller Okin, S., ‘Is Multiculturalism Bad for Women?’ In: Cohen, J., Howard, M., Nusbaum, M.C. red., *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton, 1999.
- Rawls, J., *A Theory of Justice*, Harvard, 1999 [1971].